Krzysztof Tomasz W i t c z a k (Łódź)

NAZWA MIEJSCOWA *SWOLSZEWICE*, DAWNIEJ *SWODZISZEWICE*

THE PLACE NAME *SWOLSZEWICE*, EARLIER *SWODZISZEWICE*
The article deals with the origin of the names of two Polish villages: *Swolszewice Duże* and *Swolszewice Małe* (near Wolbórz, central Poland), attested as *Swodziszewice* (*maior* and *minor*) in the 15th and 16th centuries. The development of the form *Swodziszewice* to *Swolszewice* should not be treated as an onomastic enigma. The following series of phonological processes may be posited: *Swodziszewicze* > (1) **Swodźszewice* > (2) **Swoćszewice* > (3) **Swojszewice* > (4) *Swolszewice* [sfolʃeˈvitsɛ]. The article explains all the changes which have occurred in the place name under discussion, namely (1) a syncope of the vowel [i] caused by a change of the Old Polish stress; (2) a loss of voiced character of phoneme *dź* [dʑ] before the voiceless sibilant *sz* [ʃ]); (3) an anticipation of softness, motivating the change of *ć* [tɕ] to *j* [j] before a sibilant; (4) a regional (folk) assimilation of [j] to [l'] > [l] in the dialect of the Wolbórz area (cf. Old Polish place name *Wojbor*, now *Wolbórz*).

Key words
diachronic studies; history of the Polish language; onomastics; toponymy

Słowa kluczowe
diachroniczne studia; historia języka polskiego; onomastyka; toponimia

Ukochanej mamie – swolszewiance
poświęcam

Dawna nazwa wsi *Swolszewice*, potwierdzona kilkoma zapisami źródłowymi z XV i XVI wieku, brzmiała *Swodziszewice*. Chociaż badacze od dawna domyślali się, że współczesna nazwa miejscowa musi być kontynuacją wcześniejszego miana, to nie potrafili wytłumaczyć, w jaki sposób fonem [l] pojawił się w miejscu dawnego [dʑ]. Artykuł ma na celu objaśnienie procesów fonetycznych, w wyniku których *Swodziszewice* stały się *Swolszewicami*.

1. Wstęp

Dla współczesnego użytkownika języka polskiego nazwa miejscowa *Swolszewice*, odnosząca się do dwóch wsi położonych nad rzeką Pilicą, pozostaje niejasna. Jej pierwotny sens można jednak ustalić dzięki drobiazgowej analizie diachronicznej, polegającej na wykorzystaniu najstarszych zapisów historycznych. Historycy i toponomaści łatwo dostrzegli, że wieś Swolszewice nosiła dawniej

 https://doi.org/10.58756/a16494313

(w XV–XVI w.) nazwę *Swodziszewice* (Kozierowski, 1929, s. 163; Zajączkowski – Zajączkowski, 1970, s. 237). Budowa morfologiczna pierwotnej postaci wydaje się o wiele bardziej przejrzysta niż struktura współczesnej formy. Ojkonim *Swodziszewice* (później *Swolszewice*) zawiera rdzeń *Swodzisz-*, będący nośnikiem podstawowego znaczenia, następnie dwa morfemy słowotwórcze *-ew-* oraz *-ic-*, wreszcie końcówkę fleksyjną *-e*. Już Stanisław Kozierowski zaliczył toponim *Swodziszewice* (= *Swolszewice*) do patronimicznych nazw miejscowych i mniemał, że jest on derywowany od niepoświadczonego imienia staropolskiego **Swodzisz*, por. *swod* ‘jednacz’, *swodziciel* ‘zwodziciel’ (Kozierowski, 1929, s. 163; Rymut, 1973, s. 65–66).[1] Pierwotnie zatem nazwa określała potomków i poddanych jakiegoś Swodzisza, którego zapewne należy uznawać za hipotetycznego założyciela wsi. Podobnie objaśnia się nazwy pobliskich wsi położonych na terenie powiatu tomaszowskiego: nazwa *Budziszewice* (gm. Budziszewice, pow. tomaszowski) określała początkowo potomków i poddanych jakiegoś Budzisza (NMP 1, s. 439; Wójcik, 2001, s. 32); ojkonim *Godaszewice* (gm. Tomaszów Mazowiecki) w analogiczny sposób wywodzi się od staropolskiej nazwy osobowej **Godasz* lub **Godosz* (NMP 3, s. 199); nazwa *Smardzewice* (gm. Tomaszów Mazowiecki) pierwotnie określała poddanych lub potomków jakiegoś Smardza.

Nawet jeśli zakwalifikowanie ojkonimu *Swolszewice*, dawniej *Swodziszewice*, do patronimicznych nazw miejscowych wydaje się jasne i bezproblemowe, to historyk języka z trudem może wskazać proces, który doprowadziłby do zastąpienia fonemu [dź] przez [l]. Gdy jednak dokonamy szczegółowej analizy diachronicznej z wykorzystaniem przeobrażeń występujących w dziejach języka polskiego, że rozwiązanie problemu okaże się w gruncie rzeczy relatywnie proste, co chciałbym wykazać w niniejszej rozprawce.

[1] Staropolskie imię **Swodzisz* może wywodzić się z psł. **sъvodišь* ‘ten, który dobrze (grupie) przewodzi’, por. pol. *wodzić* ‘prowadzić kogoś, przewodzić grupie, kierować, rządzić ludźmi, panować nad otoczeniem, opiekować się kimś’ (< psł. **voditi*). Imię *Swodzisz* słowotwórczo przypomina inny staropolski antroponim *Przewodisz* ‘ten, który przewodzi’. Przyrostek **-išь* tworzy dewerbalne nazwy działacza w gwarach polskich, por. pol. dial. *pędzisz* m. ‘człowiek prędki; ten, który pędzi’ : *pędzić*, stpol. *porwisz* m. ‘złodziej’, pol. gw. *porwisz* m. ‘złodziej, prędki człowiek, pędziwiatr’ : *porwać*, kasz. *χvališ* m. ‘samochwała, chwalipięta’, pol. gw. *chwalisz* m. ‘samochwał’, też ‘chwalca’ : *chwalić*, kasz. *brońiš* m. ‘adwokat’ : pol. *bronić* (Wojtyła-Świerzowska, 1974, s. 123; Popowska-Taborska, 1972, s. 107–112, 1987, s. 205–211). Analizowany sufiks tworzy też liczne imiona staropolskie i staroczeskie, np. stpol. *Bronisz* (= stcz. *Braniš*), *Brzezisz*, *Chrapisz*, *Golisz*, *Gościsz* (= stcz. *Hostiš*), *Kwiecisz*, *Mścisz*, *Ożrzysz*, *Pościsz*, *Prosisz*, *Rpisz*, *Rzewnisz*, *Stanisz* (= stcz. *Staniš*), stpol. *Walisz*, *Wiecisz*, *Wydrwisz*. Ten typ imion osobowych jest jeszcze produktywny w kaszubszczyźnie, por. kasz. *Brońiš* ‘Bronisław’, *Karliš* ‘Karol’, *Tońiš* ‘Antoni’, *Lėniša* ‘Helena’, *Tiliša* ‘Otylia’. Przyrostek **-išь* funkcjonował także w dawnym nazewnictwie psów łowczych, np. stpol. *Porwisz* ‘miano, które dają chartom’, *Tropisz* ‘miano psa gończego’.

2. Swolszewice – atestacja historyczna i nazwa współczesna

Wieś Swodziszewice alias Swolszewice, istniejąca już na początku XV stulecia, początkowo zapewne pojedyncza jednostka osadnicza, już na początku XVI w. była podzielona na dwie osobne, choć sąsiednie osady – Swodziszewice Duże (łac. *maior*) i Swodziszewice Małe (łac. *minor*). W wyniku przeprowadzonej w roku 1999 reformy administracyjnej każda z tych dwu wsi została przypisana do odrębnej jednostki samorządowej:

(1) Swolszewice Duże (woj. łódzkie, pow. piotrkowski, gm. Wolbórz);

(2) Swolszewice Małe (woj. łódzkie, pow. tomaszowski, gm. Tomaszów Maz.).

Atestacja historyczna: *Swodziszeuicze* 1412 (KDM 1133, CdP 2.1, s. 380); *Szvodzyschevycze duplex*, *Szvodzyschevycze* 1511–1518 (ŁLB 2, s. 183–184); *Swodzyschowice minor*, *Swodzyschowice maior* 1520 (ŹDW 2, s. 199); *Suodzissowicze maior*, *Suodzissowicze minor*, in *Swodzissowicze* 1534 Inwwłoc 69, 92; *Swodzisowicze minor*, *Swodzisowicze maior* 1552 (ŹDW 2, s. 268); *Swodziszowice maior* deserta, *Swodziszowicze minor* 1672 ASK I 74, 332; *Szwolszowice m.*, *Szwolszowice w.* 1791 Pert; *Swolszewice małe*, *Swolszewice wielkie* 1827 Tab 2, s. 216; *Swolszewice* 1839 TKKP; *Swolszowice Duże*, *Swolszewice Małe* 1890 (SG 11, s. 725; Kozierowski, 1929, s. 163; Zajączkowski – Zajączkowski, 1970, s. 237); *Swolszewice Duże*, *Swolszewice Małe* 1921 Sk 2, s. 70; *Swolszewice Duże*, *Swolszewice* 1974 UN 46, s. 52, 43.

Dawne zapisy nazwy miejscowej *Swodziszewice* dokumentują dwojaki wokalizm w obrębie formantu nazwotwórczego *-ewice* obok *-owice*. Nazwy patronimiczne z przyrostkiem *-ewice*, pojawiającym się po spółgłoskach miękkich (między innym po spółgłosce szczelinowej [ʃ]), podobnie jak nazwy dzierżawcze z przyrostkiem *-ew(o)*, są wielce charakterystyczne dla krain północnych (Wielkopolski i Mazowsza), podczas gdy postacie z przyrostkiem *-owice* i *-ow(o)* pojawiają się na południu, tj. w Małopolsce i na Śląsku (Kuraszkiewicz, 1951; Mośko, 1972, s. 27–42; Walczak, 1999, s. 104), por. następujące pary ojkonimów: *Korczew* (w Polsce środkowej i na Mazowszu) vs. *Korczów* (w Małopolsce), *Olszewo* (w Wielkopolsce i na Mazowszu) vs. *Olszowo* (w Małopolsce), *Pleszew* (w Wielkopolsce) vs. *Pleszów* (w Małopolsce), *Smardzewice* (w Polsce środkowej) vs. *Smardzowice* (na Śląsku i w Małopolsce), *Stryjewo Wielkie* (na Mazowszu) vs. *Stryjowo* (na Śląsku), *Złoczew* (w Wielkopolsce wschodniej) vs. *Złoczów* (k. Lwowa).

W Polsce środkowej (czyli we wschodniej Wielkopolsce) formy ojkonimiczne z przyrostkiem *-ewice* występującym po spółgłosce miękkiej zachowały się do dzisiaj. W powiecie tomaszowskim, a zatem w bliskim sąsiedztwie Swolszewic Małych, występują inne wsie zawierające formant *-ewice*, m.in. *Budziszewice*, *Czerniewice*, *Godaszewice*, *Remiszewice*, *Smardzewice*. Wymowa lokalna jest jednolita i bezwariantowa: *Swolszewice* [sfolʃévitse]. O ile wiem, mieszkańcy obu wsi nie stosują wersji [sfolʃóvitse], choć się z nią częstokroć spotykają. Zapisy histo-

ryczne z sufiksem -*owice*, pojawiające się niekiedy w źródłach historycznych lub opracowaniach naukowych, np. *Swolszowice Duże*, *S. Małe* 1890 (SG 11, s. 725; Kozierowski, 1929, s. 163), są wynikiem sztucznego dostosowania nazwy miejscowej do normy ogólnopolskiej (oddającej cechę południową, małopolską).[2]

3. Procesy fonetyczne utrwalone w nazwie miejscowej

Przeobrażenie średniowiecznej nazwy miejscowej *Swodziszewice* w postać współczesną *Swolszewice* polegało na złożonym procesie nawarstwienia się czterech kolejnych zjawisk językowych, charakterystycznych dla języka polskiego lub gwar Polski środkowej. Drogę rozwojową omawianego ojkonimu możemy przedstawić za pomocą schematu uwzględniającego dwie poświadczone źródłowo postacie i trzy rekonstruowane fazy przejściowe, prawdopodobnie trwające relatywnie krótko:

Swodziszewice > (3.1) **Swodźszewice* > (3.2.) **Swoćszewice* > (3.3) **Swojszewice* > (3.4) ***Swolszewice***.[3]

Zjawiska, które złożyły się na proponowany cykl rozwojowy, zostaną kolejno omówione i odpowiednio uzasadnione na bazie porównawczych danych leksykalnych lub onomastycznych.

3.1 Synkopa samogłoski nieakcentowanej w wyrazie wielosylabowym

Pierwszy wyróżniony proces *Swodziszewice* > (3.1) **Swodźszewice* polega na hipotezie badawczej, zgodnie z którą w omawianym ojkonimie doszło do synkopy samogłoski nieakcentowanej [i]. Tego typu zjawisko jest dobrze znane językowi polskiemu. Możemy przytoczyć szereg przykładów wczesnej synkopy, która dokonała się już w XIV–XV stuleciu, gdy akcent wyrazowy ustabilizował się w pozycji inicjalnej, por. stpol. *wieliki* > pol. *wielki*, stpol. *wszeliki* > pol. *wszelki*, stpol. *kaliżdy* > *kalżdy* (Rospond, 1973, s. 89; Walczak, 1999, s. 80–81; Długosz-Kurczabowa/Dubisz, 2006, s. 133).

---

[2] Sztuczne dostosowania nazw miejscowych do norm współczesnego języka polskiego obserwuje się nierzadko na obszarze Polski środkowej, np. *Sędziejewice* (tak już w Bulli gnieźnieńskiej z 1136 r.) noszą obecnie oficjalną nazwę *Sędziejowice* (gm. Sędziejowice, pow. łaski, woj. łódzkie). W sąsiedztwie pojawiają się m.in. wsie *Janiszewice* (gm. Zduńska Wola, pow. zduńskowolski, woj. łódzkie), *Swędzieniejewice* (gm. Zapolice, pow. zduńskowolski, woj. łódzkie). Również osada hutnicza, która dała początek przemysłowemu miastu noszącemu oficjalną nazwę *Tomaszów Mazowiecki* (1830), w najstarszych dostępnych źródłach została zapisana w postaci dialektalnej: *Tomaszew* (1788).

[3] Podobny rozwój proponował wcześniej Bańkowski (1972, s. 302), lecz nie przedstawił jego szczegółowego uzasadnienia.

Nie ulega wątpliwości, że pierwotnie osada nosiła długą, pięciozgłoskową nazwę *Swo-dzi-sze-wi-ce*, która po kilku stuleciach stała się krótsza, czterosylabowa: *Swol-sze-wi-ce* (Rymut, 1973, s. 65). Z porównania obu tych form łatwo wywnioskować, że skrócenie nazwy miejscowej odbyło się kosztem eliminacji sylaby czwartej od końca (zawierającej samogłoskę [i]). Andrzej Bańkowski (1974, s. 374) zwrócił uwagę, że wiele patronimicznych nazw miejscowych urobionych od nazw osobowych, zawierających przyrostek *-isz*, uległo identycznemu skróceniu. Niżej przytaczam dziewięć najbardziej spektakularnych przykładów:

3.1.1 *Borzyszowice*, dziś *Borszowice*, dwie wsie w pow. jędrzejowskim, woj. świętokrzyskie, jedna w gm. Imielno, druga w gm. Sędziszów (Rymut, 1973, s. 29; NMP 1, s. 305). Od XIV do XVIII w. występują wyłącznie zapisy obu ojkonimów z samogłoską [i], potem [y]. Dopiero w XVIII stuleciu zarejestrowano formę synkopowaną (1787 *Borszowice*).

3.1.2 *Dworzyszewice* // *Dworzyszowice*, dziś *Dworszowice*, wieś w powiecie pajęczańskim, gm. Nowa Brzeźnica, woj. łódzkie (Rymut, 1973, s. 65; Bańkowski, 1974, s. 374; NMP 2, s. 466). Zapisy z samogłoską [i] lub [y] są poświadczone od XIII do XVII w. (np. *Dworzyschowicze* [1287] CdP 1, s. 122; *Dworsiszewice* [1347] 1409; *Dworzischowicze*, Zajączkowski – Zajączkowski 1966, s. 74). W pierwszej połowie XVI stulecia pojawia się forma synkopowana (*Dworssevice* 1511; *Dworssowicze* 1518; ŹDW 2, s. 207), która ostatecznie utrwaliła się pod koniec XVIII wieku we współczesnej postaci *Dworszowice*.

3.1.3 *Gorzyszewice*, dziś *Gorszewice*, wieś w gminie Kaźmierz, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie (Rymut, 1973, s. 30; NMP 3, s. 249). Nastarsze zapisy zawierają formę pełną (*Gorziszewice* 1394). Dopiero od XVI w. pojawiają się formy uproszczone (*Gorzewice* 1580; *Gorszewice* 1881 SG 2, s. 724).

3.1.4 *Kromiszewicem* dziś *Kromszewice*, wieś w gminie Chodecz, pow. Włocławek, woj, kujawsko-pomorskie (Rymut, 1973, s. 65; Bańkowski, 1974, s. 374), Nazwa miejscowa jest poświadczona od XV w. (*Cromischewicze* 1435; *Cromiszewycze* 1489). Forma synkopowana, używana współcześnie, pojawiła się w źródłach pisanych dopiero na początku XIX w. (NMP 5, s. 326).

3.1.5 *Oźrzyszewice*, potem *Ojrzyszewice*, dziś *Orszewice*, wieś w powiecie łęczyckim, gm. Góra Świętej Małgorzaty, woj. łódzkie (Rymut, 1973, s. 65; Bańkowski, 1974, s. 374; NMP 8, s. 149). Pierwsza forma funkcjonowała w XIV–XVI w. (np. *Oszrzisszouicze* 1363 CdP 2, s. 311), druga uproszczona w XVI–XVII w. (*Oyrzyschevice*, *Oyrzyszevice* 1511–18 ŁLB 2, s. 415, 415). Postać współczesna pojawiła się po raz pierwszy w XIX w. (*Orszewice* 1827 Tab 2, s. 65; 1886 SG 7, s. 604).

3.1.6 *Płodziszowice* / *Płoniszowice* / *Płowiszowicze*, potem *Płonszowice*, dziś *Płouszowice*, wieś w gminie Jasków, pow. Lublin, woj. lubelskie (Rymut, 1973, s. 65;

Bańkowski, 1974, s. 374; NMP 8, s. 549). Forma synkopowana po raz pierwszy pojawia się w XVII w. (*Płouszowice* 1673), lecz dopiero od XIX w. postać uproszczona staje się wyłączna (np. *Płonszowice* 1827 Tab 2, s. 94; *Płonszowice* albo *Płuszowice* 1887 SG 8, s. 316).

3.1.7 *Porzyszewice*, dziś *Porszewice*, wieś w gminie Pabianice, pow. pabianicki, woj. łódzki (Rymut, 1973, s. 65; Bańkowski, 1974, s. 374; NMP 9, s. 187). Postać pierwotna występuje stale w źródłach historyczych XV i XVI w. (np. *Poorzyszewycze* 1496; *Porzyssevicze* 1511). Forma synkopowana pojawia się po raz pierwszy w połowie XVI w. (*Porszewice* 1552), ale staje się wyłączna dopiero od XVIII stulecia.

3.1.8 *Swarzyszowice*, dziś *Swarszowice*, wieś w gminie Bodzechów, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyski (Rymut, 1973, s. 65; Bańkowski, 1974, s. 374). Najdawniejsze zapisy (np. *Swarzissowicze* 1413; *Szwarzischowycze* 1511–1518; *Swarziszowice* 1578) pokazują wersję oryginalną, czyli pięciosylabową. Forma synkopowana stała się powszechna w XIX w. (*Swarszowice* SG 11, s. 627).

3.1.9 *Woliszewice*, potem *Wolszewice*, dziś *Olszewice*, wieś w gminie Inowrocław, pow. inowrocławski, woj. kujawsko-pomorskie (Rymut, 1973, s. 30; NMP 8, s. 96). Postać z samogłoską [i] funkcjonowała w okresie staropolskim (XIV–XVI w.). Postać synkopowana pojawiła się w XVI stuleciu (*Wolszewice* 1582 ŹDW 1, s. 251), a od XVIII w. funkcjonuje forma uproszczona *Olszewice* (NMP 8, s. 96).

W tym miejscu rodzi się pytanie: Co wywołało synkopę samogłoski [i] w sylabie nieakcentowanej? Otóż w XIV–XV wieku ogólnopolska tendencja do stabilizacji akcentu wyrazowego na sylabie początkowej doprowadziła do wytworzenia dwóch przycisków w wyrazach co najmniej czterosylabowych: mocniejszy (główny) przycisk padał na sylabę początkową (w danym przypadku, na piątą od końca), słabszy (poboczny) na sylabę drugą od końca.[4] W XVI stuleciu powyższy akcent utrzymał się, padając na te same sylaby, ale to akcent paroksytoniczny stał się wtedy przyciskiem podstawowym, a akcent inicjalny przyciskiem pobocznym. Wymowa wyrazów pięciosylabowych wymagała wysiłku artykulacyjnego, gdyż akcent poboczny (w pozycji inicjalnej) był nazbyt oddalony od akcentu głównego padającego na sylabę drugą od końca. W takich przypadkach pojawiało się naturalne dążenie, początkowo głównie w szybkich i niedbałych wypowiedziach, do zastępowania wyrazów pięciozgłoskowych ich wariantami czterosylabowymi, co nieuchronnie prowadziło do eliminacji jednej ze zbędnych sylab (zwykle czwartej

[4] W XV wieku analizowaną nazwę wsi wymawiano przypuszczalnie ˈ**Swo**dziszeˌwice. Należy jednak zastrzec, że niektórzy badacze (np. Mańczak, 1998, s. 75–86) odrzucają hipotezę o dawnym polskim akcencie inicjalnym i wywodzą współczesny akcent paroksytoniczny bezpośrednio z akcentu ruchomego.

od końca) na drodze synkopy. Istnieje wiele przykładów tego rodzaju zjawiska, przy czym synkopa samogłoski [i] wydaje się najczęstsza zarówno w warstwie apelatywnej, jak i proprialnej.[5]

Oto przykłady onomastyczne występujące w nazwach patronimicznych o podobnej strukturze:

3.1.10 *Bronikowice*, dziś *Bronkowice*, wieś w powiecie starachowickim, gm. Pawłów, woj. świętokrzyskie (Rymut, 1973, s. 39; NMP 1, s. 353). Pierwotna forma pięciosylabowa nazwy miejscowej pojawia się w dawnych źródłach (XIV–XVI w.). Innowacyjny zapis *Bronkowycze* (odnoszący się do roku 1342) pochodzi z siedemnastowiecznej kopii. Postać współczesna dominuje od XVIII wieku.

3.1.11 *Dzietrzychowice* > *Dzietrzkowice*, wieś na ziemi wieluńskiej, gm. Łubnice, pow. wieruszowski, woj. łódzkie. Aż do połowy XVI w. dominują zapisy z samogłoską [i]. Forma synkopowana staje się wyłączna począwszy od XVII w. (NMP 2, s. 503; Rosin, 1963, s. 78).

3.1.12 *Golikowice*, dziś *Golkowice*, Kraków (Rymut, 1973, s. 71). Od drugiej połowy XVI w. (*Golkowicze* 1581) występuje wyłącznie współczesna forma synkopowana (NMP 3, s. 224).

3.1.13 *Kowalikowice*, dziś *Kowalkowice*, dawniej wieś, obecnie przysiółek Waśniowa, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, woj. świętokrzyskie (Rymut, 1973, s. 71; NMP 5, s. 224). Postać synkopowana pojawia się po raz pierwszy w drugiej połowie XVI wieku (*Kowalkowycze* 1578).

3.1.14 *Malikowice*, dziś *Malkowice*, Opatów (Rymut, 1973, s. 39; NMP 6, s. 474–475). Współczesna forma (z synkopą nieakcentowanej samogłoski [i]) dominuje w źródłach pisanych dopiero od XVIII w.

3.1.15 *Sławikowice* (XIV–XVI w.), potem *Słowikowice* (XV–XVI w.), następnie *Słojkowice* (*Słoykowice* 1676), zaginiona osada w województwie wielkopolskim leżąca w sąsiedztwie wsi Karzec (Bańkowski, 1980, s. 6; NMP 14, s. 137).

3.1.16 *Sowikowice* (XV w.), potem *Sejkowice* (1579), wieś w woj. mazowieckim, gm. Pacyna, pow. gostyniński (Bańkowski, 1980, s. 6; 1982, s. 141; NMP 13, s. 92).

We wskazanych przypadkach synkopie ulega samogłoska [i], tworzącą pierwotnie sylabę czwartą od końca. Prawdopodobnie proces ten był produktywny już pod koniec XV lub na początku XVI stulecia, choć jego skutki ujawniają się *explicite* w dokumentach z XVI i XVII w. Nie był to jedyny sposób skracania nazw

[5] Liczne przykłady synkopy samogłoski w toponimii polskiej podaje Bańkowski (1982, s. 140–142). Materiał onomastyczny wydaje się wskazywać, że synkopie ulegała niemal wyłącznie samogłoska [i].

patronimicznych. O wiele częstszym zjawiskiem, jak podkreśla Andrzej Bańkowski, była zmiana strukturalna typu *Jakubowice* > *Jakubice*, polegająca na zastąpieniu przyrostka **-ewice* / **-owice* jego krótszym wariantowym odpowiednikiem **-ice* (Bańkowski, 1982, s. 108–109). Tego rodzaju zmiana nie nastąpiła jednak w nazwie miejscowej *Swolszewice*.

Na obszarze południowej Małopolski, ale wyłącznie w gwarach południowych zachowujących akcent inicjalny, dochodzi do nieco odmiennego zjawiska typu *Szramowice* > *Sromowce*, w wyniku którego formant sufiksalny *-owice* zostaje uproszczony na skutek synkopy samogłoski [i]. Zmiana **-ovice* > **-ovce* jest powszechnie spotykana w toponimii Słowacji (Bańkowski, 1982, s. 141). Należy jednak zastrzec, że synkopa samogłoski [i] w przyrostku *-ewice* / *-owice* nie mogła pojawić się na obszarze centralnej Polski, gdzie główny akcent wyrazowy ustabilizował się na sylabie drugiej od końca.

Warto też odwołać się do kolejnych przykładów onomastycznych, które przynoszą relatywnie obfitą i ciągłą dokumentację historyczną:

3.1.17 *Radziszewo* (też *Redziszewo*) > *Radziszew* > *Rajszew*, wieś w woj. mazowieckim, gm. Jabłonna, pow. legionowski. Zapisy z XV i XVI w. (np. *Radzieszewo*, *Redzeszewo* 1418; *Radzissewo*, *Redzyszewo* 1494; *Radzyschewo* 1517; *Radziszew* 1580) poświadczają jeszcze formę niesynkopowaną, podczas gdy od XVIII w. (np. *Reyszow* 1783; *Royszew* 1827; *Reiszew* 1839; *Rajszew* a. *Rojszew* 1888; *Rajszew* 1921, 1971) pojawiają się już wyłącznie formy *Rajszew*, *Rejszew* (i ich warianty) powstałe „w wyniku antycypacji miękkości" (Bijak, 2001, s. 170; NMP 10, s. 85). Niestety, brakuje zapisów źródłowych z kluczowego XVII stulecia.

3.1.18 *Łaziszczewo* > **Łaźszczewo* > *Łajszczewo* > *Łajszczew*, dziś *Stary Łajszczew* i *Nowy Łajszczew*, dwie osady w woj. mazowieckim, pow. żyrardowski, gm. Puszcza Mariańska. Wczesne zapisy źródłowe (np. *Łaziszczewo* 1414–1425, 1456) dokumentują jeszcze postać czterosylabową z dobrze zachowaną samogłoską [i] (NMP 6, s. 268). Nowsze formy synkopowane, zawierające fonem [j], pojawiają się pod koniec XVI w. (np. *Laysczewo Maior* 1579), choć w pełni normatywne stają się dopiero dwa wieki później (np. *z ... Łajszczewem* 1789; *Łajszczewo* 1792; *Łayszczew* 1827).

3.1.19 *Łowiszewo* (XV–XVIII w.) > *Łojszewo* (XIX–XX w.), dawna wieś w pobliżu miasta Kowal, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Aleksandra Galasińska zakłada, że „[w] XVIII w. pod wpływem akcentu inicjalnego [zdaniem autorki hasła – K.T.W] nastąpiło osłabienie artykulacyjne *-vi-* > *-j-*, stąd współczesna forma *Łojszewo*" (NMP 6, s. 353–354). Moim zdaniem, przekształcenie [ˈviʃ] > [ˈvʃ] > [jʃ], paralelne do obserwowanej uprzednio zmiany [ˈvik] > [ˈvk] > [jk] (zob. przykłady **3.1.15–16**), nastąpiło już po ustablizowaniu się akcentu w pozycji paroksytonicznej.

Analiza dostępnych faktów i paralelnych przykładów onomastycznych (**3.1.1–19**) prowadzi do oczywistego wniosku, że synkopa samogłoski [i], która niewątpliwie wystąpiła w nazwie miejscowej *Swodziszewice*, musiała w rezultacie wywołać wytworzenie się formy skróconej **Swodźszewice*, źródłowo wprawdzie nie potwierdzonej, ale z diachronicznego punktu widzenia w pełni oczekiwanej.

3.2 Desonoryzacja dź [dʑ] > ć [tɕ] przed spółgłoską bezdźwięczną

Drugi etap rozwoju fonetycznego **Swodźszewice* > (3.2) **Swoćszewice* nie wymaga szerszego omówienia, jako że ubezdźwięcznienie spółgłoski dźwięcznej w położeniu przed spółgłoską bezdźwięczną jest przykładem typowej asymilacji regresywnej pod względem dźwięczności zachodzącej w wewnątrzwyrazowych grupach spółgłoskowych. Proces ten był i jest ciągle produktywny w języku polskim (EJP, s. 410–411).

3.3 Przejście ć [tɕ] > j [j] w pozycji przed spółgłoską szczelinową [ʃ]

Trzeci zakładany proces **Swoćszewice* > (3.3) **Swojszewice* jest historycznym i już nieproduktywnym zjawiskiem, polegającym na regularnym uproszczeniu spółgłoski zwartoszczelinowej ć [tɕ] (także pochodzącej z dawnego dź [dʑ]) w pozycji przed [ʦ], [s] lub [ʃ]. Rezultatem rozsunięcia artykulacyjnego było pojawienie się spółgłoski półotwartej podniebiennej [j] na miejscu spółgłoski zwartoszczelinowej ć [tɕ], ś [ɕ] lub grupy konsonantycznej ść [ɕtɕ] (Łoś, 1922, s. 173–174; GHJP, s. 133; SEJP 2, s. 330; Rospond, 1973, s. 125).

Przykłady antycypacji miękkości występują licznie w leksyce apelatywenej, np. (1) psł. **městьce* > stpol. *mieśćce* > pol. *miejsce*; (2) stpol. *mieśćski* > pol. *miejski*; (3) stpol. *radźca* > *raćca* > *rajca*; (4) stpol. *wieśski* > pol. *wiejski*; (5) stpol. *władźca* > stpol. *włajca*; (6) stpol. *zdradźca* > pol. *zdrajca*.

Omawiana zmiana zaszła też w przypadkach zależnych, np. (7) psł. **otьca* dop. l. poj. > stpol. *oćca* > pol. *ojca*; (8) dop. l. poj. *grodźca* > *groćca* > *grojca* > *grójca*, skąd później na skutek wystąpienia procesów wyrównawczych wprowadzono formy z fonemem [j] do mianownika liczby pojedynczej, por. pol. *ojciec* (< stpol. *ociec* < psł. **otьcь*), pol. *grójec* (< stpol. *grodziec* m. ‘zamek, gród, miasteczko’).[6]

[6] Ojkonimy *Grodziec*, *Grojec* oraz *Grójec* (< *Grodziec*) pojawiają się na terenie całej Polski (NMP 3, s. 380–382, 388, 401–402). Zapisy z [j] mają rozmaitą datację w przypadku poszczególnych miejscowości. Najwcześniejsze pochodzą z XV–XVI w. i odnoszą się do przypadków zależnych lub form pluralnych (np. *Grodicz*, ale *z Grojca* 1442; *Groycze* 1511–1512; *Groycz* 1514; *Groicze* 1531; *na Groycu* 1614; *od Groica*, *z Grodczem* 1628–1632). Sekundarny mianownik liczby pojedynczej *Grojec* a. *Grójec* stabilizuje się zazwyczaj na przełomie XVIII i XIX w. (Bijak, 2001, s. 68, s.v. *Grójec*).

Ta sama zmiana, prowadząca do ujednolicenia odmiany deklinacyjnej, pojawiła się także w innych staropolskich apelatywach, np. (9) psł. **kotьcь* > stpol. *kociec* > pol. *kojec* (przez analogię do dop. l. poj. *koćca* > *kojca*); (10) psł. **obgordьcь* > stpol. *ogrodziec* > pol. *ogrójec*. Co więcej, niniejszy proces został także zarejestrowany i utrwalony w licznych nazwiskach polskich, np. NO *Ujejski* < stpol. *ujeźdźski* < NM *Ujazd*; NO *Zamojski* < stpol. *zamośćski* < NM *Zamość* (Rospond, 1973, s. 125).

Datacja zjawiska nie budzi wątpliwości: omawiany proces został przeprowadzony na przełomie XV–XVI stulecia, gdyż w XVI w. zostały zarejestrowane liczne formy upodobnione co do stopnia otwarcia (Osiewicz, 2014, s. 69–72). Kiedy ów proces przestał być produktywny, pojawiły się wtórne postacie z restytuowaną spółgłoską, np. pol. *radca* (zamiast *rajca* < *radźca*) od apelatywu *rada*; pol. *świętokradca* (zamiast *świętokrajca*) ze względu na motywujący czasownik *kradnę*; pol. *władca* pod wpływem czasownika *władać* (neologizm ten zastąpił apelatyw stpol. *włajca* < *władźca*). Niektóre formy odziedziczone, np. pol. *winowajca* (< stpol. *winowaćca*), zostały w języku polskim zachowane tylko dlatego, że nie odczuwano już związku etymologicznego z ich podstawą derywacyjną.

3.4 Asymilacja [j] > [l'] > [l] w pozycji przed spółgłoską

Czwarty suponowany proces **Swojszewice* > (3.4) *Swolszewice* polegał na zastąpieniu spółgłoski półotwartej podniebiennej [j] przez jej bliski odpowiednik – spółgłoskę boczną półotwartą dziąsłową [l]. Tego typu zjawisko pojawia się w języku polskim (a także w innych językach słowiańskich) dość często. Mogą ją zilustrować następujące przykłady: (A) stpol. *ledwo* < *jedwo*, zob. też cz. *jedva* 'ledwie, z wielką biedą' (SEJP 2, s. 105–108); (B) pol. dial. *leleń* < *jeleń* (na skutek asymilacji na odległość), zob. cz. dial., moraw. *leleň*, sch. dial. *ljèljen* 'jeleń, cervus' (SEJP 1, s. 556–557, 2, s. 141); (C) pol. dial. *lelito* 'jelito, fragment przewodu pokarmowego kręgowców', częste w literaturze mieszczańskiej XVI–XVII w. < pol. *jelito* (z asymilacją na odległość) (SEJP 1, s. 556–557, 2, s. 141).[7] *Atlas gwar polskich* jasno dokumentuje, że asymilacja na odległość *l-l* < *j-l* jest szeroko rozpowszechniona na obszarze Kielecczyzny, pojawia się także na terenach nadpilicznych, m.in. w okolicach Swolszewic i miasta Wolborza (Dejna, 1994, s. 76, mapa 38). Istotnie, we wsi Swolszewice Małe można było dawniej usłyszeć nie tylko wariantową formę *leleń*, ale także *lejeń* (< *jeleń*).[8]

[7] Niekiedy może wystąpić asymilacja dająca całkiem przeciwny rezultat, np. pol. dial. *jemiesz* < stpol. (XV w.) *lemiesz* (SEJP 1, s. 146–147). Nieregularny charakter wymiany [j] i [l], zwłaszcza w pozycji nagłosowej podkreśla F. Trávníček (1935, s. 136).

[8] Autopsja (z lat 1966–1974). Występowanie obu form dialektalnych w mowie mieszkańców

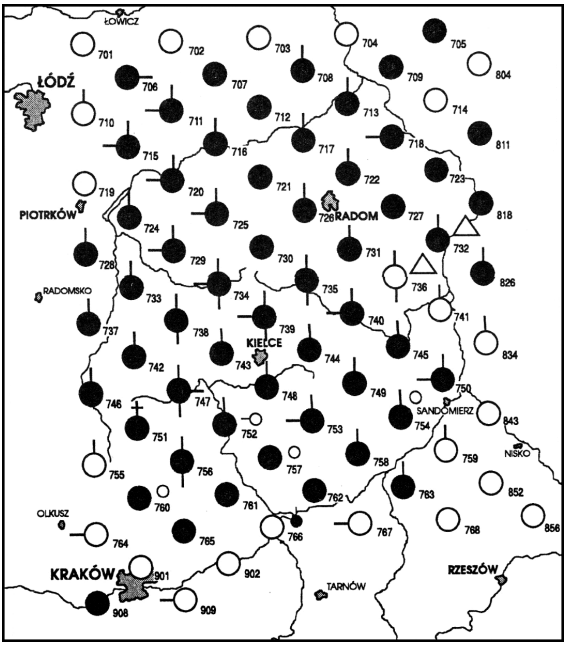

Mapa 1: Wtórne *l* na miejscu *j* w gwarach kieleckich i sąsiednich

Objaśnienia (wybrane):
● *leleń* ‘jeleń’ ○ *jeleń*
–● *lelita*, *leloxy* ‘jelita’ –○ *jelita*
Źródło: Dejna, 1994, s. 76.

Zmiana fonetyczna [j] > [l’] > [l] jest uznawana za proces przypadkowy, nieregularny, wywołany przez jakąś nieprzewidywalną z góry anomalię pojawiającą się na skutek jednostkowych zdarzeń, np. wystąpienia asymilacji na odległość typu [j] – [l’] > [l’] – [l’]. Należy się zastanowić, czy suponowane przejście **Swojszewice* > (3.4) *Swolszewice* także można zaliczać do zjawisk nieregularnych.

wsi Swolszewice Małe potwierdziła także moja mama Kazimiera z Mirowskich Witczak (ur. 1938 tamże), podkreślając jednocześnie, że jej ojciec (a mój dziadek) Jan Mirowski mówił zawsze *jeleń*. Należy jednak uwydatnić, że rodzina Mirowskich pochodziła spod Sieradza (konkretnie z okolic Sędziejowic, Kamostka i Marzenina) i dopiero w połowie XIX wieku osiadła na stałe w Swolszewicach Małych. W gwarach sieradzkich omawiana asymilacja *j-l* > *l-l* pojawia się bardzo rzadko.

Wydaje się, że w danym przypadku należy mówić o procesie w pełni regularnym, przeprowadzonym kilka wieków temu w gwarach okolic miasta Wolborza, które było siedzibą kasztelanii w okresie wczesnego średniowiecza, a następnie głównym ośrodkiem administracyjnym i parafialnym, skupiającym wszystkie okoliczne wsie, m.in. Swolszewice Duże i Swolszewice Małe. Zmianę [j] > [ľ] > [l] można dostrzec nie tylko w nazwie tego miasta: *Wojborz* > *Wolbórz*, ale także w nazwie pobliskiej rzeki: *Wojborza*, *Wojborzyca* > *Wolborza*, *Wolborzyca*, dziś *Wolbórka*. Poniżej podaję materiał historyczny dla ojkonimu i hydronimu:

3.4.1 Nazwa miejscowa **Wojbor*, potem (od XIV w.) *Wolborz*, dziś *Wolbórz*. Dawny gród piastowski ulokowany w widłach dwóch rzek – Wolbórki i jej prawego dopływu Moszczanki (Rospond, 1984, s. 434). Nazwa miejscowa została utworzona od nazwy osobowej *Wojbor*, por. cz. *Vojbor* (Svoboda, 1964, s. 92).

Atestacja historyczna: *Woybor* [1065] fals. z 1103 r. (KDW 4, s. 3); *de castello Voibor* 1136 (Łaszczyńska, 1947, s. 15); *castrum … Voibor* 1148 (CdP 2, s. 1, MPH 2, s. 13); *Woybor* [1215] kopia z XVI w. (KDW, s. 84); *castrum Voybors* [1238] kopia z XV w. (PU, s. 61); *Vogbor*, *Voybor* 124 (CdM, s. 427); *civitati Vogbor* 1273 (CdP 2, 100); *de villis Vogboriensibus* 1274 (CdP 2, s. 100); *Wagbor* 1280 (CdP 2, s. 114); *Wolborz* [1353] kopia z XVI w. (Mitkowski, 1949, s. 31); *Wolborz* vulgariter nuncupata iacens in terra Siradie [1357] trans. z 1421, kopia z XVI w. (DKM, s. 77); Woyborz 1360 (KDW, s. 1420); *Wolborz* 1362 fals. (DKM, s. 79); *Woyborz* [1370] trans. z 1398 r. (CdP 2, s. 311); *Woyborzs* 1370 (CdP 2, s. 312); *Woybors*, *Woyboriense* 1370 (CdP 2, s. 313); *Woyborz* [1377] kopia z XVII–XVII w. (DKM, s. 86); *Wolborz*, *Wolbrzensis* [1379] kopia z XVI–XVII w. (DKM, s. 87); *Woyborz* 1383 (MPH 2, s. 749); *Woyborz* 1398 (CdP 2, s. 337); *plebanus Woyborziensis* 1393 (ZRPS, Piotrk. nr 3); *Volborz*, *Wolborz* 1511–1523 (ŁBP 2, s. 174, 176–178); *Wolborz* 1511–1518 (ŹDW 2, s. 198); *Wolbórz* (SG 13, s. 822–825; Zajączkowski – Zajączkowski, 1970, s. 188–190).

3.4.2 Nazwa rzeczna **Wojboŕa* a. **Wojbośica*, potem (XV–XVII w.) **Wolborza* a. **Wolborzyca*, (od XVIII w.) *Wolborka*, dziś *Wolbórka*, lewy dopływ Pilicy (Duma, 1999a, s. 94–95; 1999b, s. 76, 85, 102). Rzeka wypływa z płaskowyżu łódzkiego pomiędzy Tuszynem i wsią Modlica. Płynie przez Wolę Kutową, Zawodzie, Zamość, Będków, Gutków, Drzazgową Wolę, Łaknarz, Brudaki, Świątniki, Wolbórz, Godaszewicze, Zawadę, Niebrów i Tomaszów Mazowiecki. Uchodzi do Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim. Rzeka ma długość 48,8 km, a jej dorzecze obejmuje 939 km^2 (Moszczyńska, 1986, s. 9, 13).

Atestacja historyczna: *Voyborica* 1228 (CdP 1, s. 32), ale *Volborica* w odpisie z XVI w. (Zajączkowski – Zajączkowski, 1970, s. 186–187); *Woyboram* (1262) 1893 (SG 13, s. 822, CdP 2, s. 67); *Voborza*, *Wolborza* (1342) XVI w.; *Woykorzicza* [sic!] [1357], trans. z 1421, odpis z XVI–XVII w. (DKM, s. 253); 1399 *Voyborza* 1399 (Zajączkowski – Zajączkowski, 1970, s. 186–187); *Woykorza* [sic!] 1420

(KK 2, s. 460); *Woyborza* 1470 (CdP 2, s. 543); *Wolborza* XV w. (JDOO 10, s. 16); *Wolborza* 1511–1523 (ŁBP 2, s. 178); *Volborza* 1515 (MK 4); *Wolborza* 1602 (Kozierowski, 1929, s. 230); *Wolborka* 1775 (BP); *Wolborka* 1786 (Pert); *Wolborka Fl.* 1802–1803 (SKS); z *Wolborką* 1811 (Surowiecki, 1811, s. 173); *Wolborka Rz*. 1822–1839 (TKKP); *na rzece Wolborce* 1825 (MTM); *nad rz. Wolborką* 1880 (SG 1, s. 165); *na rz. Wolbórce* 1881 (SG 2, s. 181); *Wolborka* 1893 (SG 13, s. 821–822); *Wolborka* a. *Czarna* a. <*Wolborza*> a. <*Wolborzyca*> 1965 (HW, s. 142).

Obfity materiał historyczny nie pozostawia żadnej wątpliwości, że w nazwie miasta Wolborza i rzeki Wolbórki zaszedł ten sam proces fonetyczny, polegający na zastąpieniu [j] przez [ľ] w pozycji przed spółgłoską, który obserwujemy też w nazwie pobliskiej wsi Swolszewice.[9] Sytuacja jest zatem jasna: w wiekach XI–XIII zapisy z literą /y/ lub /g/, oddające fonem [j], są dominujące, a pierwsze zapisy z grafemem /l/ pojawiają się od połowy XIV w., ale nie pochodzą one z dokumentów oryginalnych, tylko z późniejszych kopii (lub falsyfikatów). Nie mamy zatem pewności, kiedy lokalna (ludowa) forma *Wolborz* stała się dostrzegalna dla innych użytkowników języka polskiego.[10] W XVI w. wymowa z [ľ] była powszechna, czego dowodzą zapisy pojawiające się w dokumentach historycznych. Jeszcze w XV wieku dostrzegamy dwojaką notację (tradycyjną z grafemem /y/ oraz innowacyjną z grafemem /l/), co wydaje się świadczyć, że proces [j] > [ľ] został ostatecznie przeprowadzony w tym właśnie okresie. Dopiero począwszy od XVI stulecia stabilizuje się jednolita norma językowa wprowadzająca do powszechnego użycia wyłącznie nowszy wariant, tj. *Wolbórz*, *Wolborza*, *Wolborzyca*, *Wolbórka* (Szumił, 2003, s. 17, przyp. 1).

Warto także odnotować, że podobną sytuację można zakładać dla nazwy miejscowej z terenu dawnego biskupstwa włocławskiego:

---

9 Dr hab. prof. UJ Zbigniew Babik, któremu przesłałem wstępną wersję mojego artykułu, zwrócił mi uwagę, że proponowany przeze mnie rozwój *Swodziszewice* > *Swolszewice* pozwala wytłumaczyć dotychczas niejasny i nieprzejrzysty morfologicznie mikrotoponim *Niedźwielec*, określający łąki we wsi Sowiny w dawnym powiecie rawickim (Wielkopolska). Jego zdaniem, formę pierwotną należy rekonstruować jako **Niedźwiedziec*. Rozwój tej nazwy terenowej musiał opierać się na przypadkach zależnych, tj. **Niedźwiedźca* (dop. l. poj.) > **Niedźwiejca* > *Niedźwielca*, wreszcie na skutek procesów wyrównawczych pojawił się nowy mianownik *Niedźwielec*. W tym miejscu chciałbym podziękować Zbigniewowi Babikowi, Urszuli Bijak, Elwirze Kaczyńskiej, Markowi Majerowi i Rafałowi Zarębskiemu za użyteczne uwagi, uzupełnienia i sugestie, odnoszące się do roboczej lub finalnej wersji artykułu.

10 Stanisław Rospond (1984, s. 434), odwoławszy się do zapisu *Wolborz vulgariter nuncupatur* [sic!] z 1357 roku, dochodził do mniemania, że ludowa wymowa z [l] pojawiła się już w połowie XIV w. Należy jednak zastrzec, że dokument, na który badacz się powołuje, jest w istocie szesnastowieczną kopią transkryptu z 1421 r. Nie wiadomo zatem, czy zapis *Wolborz vulgariter nuncupata iacens in terra Siradie* [sic!] pochodzi z dokumentu oryginalnego (z 1357 r.), czy stanowi dodatek twórcy transkryptu (z 1421 r.), czy też jest świadomym uzupełnieniem szesnastowiecznego kopisty. Ta ostatnia ewentualność wydaje się najbardziej prawdopodobna.

3.4.3 *Bacziczewo* (lub *Baciszewo*) > **Baczczewo* (lub **Baczszewo*) > *Bajczewo* > *Balczewo*, wieś w gminie Inowrocław (woj. kujawsko-pomorskie) (Nieckula, 1971, s. 20; Bańkowski, 1972, s. 302). Postulowany rozwój jest uzasadniony przez zapisy najdawniejsze (*Bacziczewo* 1403; *Baczischew* 1436), zapisy pośrednie (*Baiczewo* 1598; *z Bajczewem* XVII w,) oraz formę współczesną, poświadczoną już w XVIII stuleciu (*Balczewo* 1787; *Balczewo*; 1880 SG 1, s. 86) (NMP 1, s. 63). Wieś Balczewo, podobnie jak Swolszewice i Wolbórz przynależała niegdyś do biskupstwa kujawsko-pomorskiego (z siedzibą we Włocławku). Należy przy tej okazji przypomnieć, że Wolbórz od XIII do XVIII w. był miastem rezydencjonalnym biskupów kujawskich. Do dnia dzisiejszego w Wolborzu zachował się imponujący pałac biskupów kujawskich, zbudowany w drugiej połowie XVIII w.

Postulowana zmiana fonetyczna (3.4) **Swojszewice* > *Swolszewice* jest paralelna do procesu zaobserwowanego w nazwie miejscowej **Wojboŕ* > *Wolbórz*, a także w kujawskim ojkonimie *Bacziczewo* > **Bajczewo* > *Balczewo*. Ponieważ wieś Swolszewice od czasów średniowiecza podlegała miastu Wolbórz na skutek urzędowej i kościelnej przynależności administracyjnej (gmina i parafia Wolbórz), przytoczona paralela pozwala uwiarygodnić hipotezę o wystąpieniu wtórnego [l] na miejscu [j] w omawianym ojkonimie.

4. Chronologia czterech omawianych procesów fonetycznych

Sugerowana kolejność procesów warunkujących obserwowany cykl przekształceń w analizowanej nazwie miejscowej, tj. *Swodziszewice* > **Swodźszewice* > **Swoćszewice* > **Swojszewice* > *Swolszewice*, każe zastanowić się nad chronologią postulowanych w niniejszej pracy zjawisk. Poniżej wyrazimy pogląd dotyczący okresu, w którym zaszły następujące przekształcenia: (3.1) synkopa samogłoski [i], (3.2) utrata dźwięczności [dʑ] w pozycji przed spółgłoską bezdźwięczną; (3.3) antycypacja miękkości (tj. upodobnienie co do stopnia otwarcia [tɕ] > [j]) oraz (3.4) asymilacja [j] > [l̓] > [l] w pozycji przed spółgłoską.

Ad 3.1 Synkopa samogłoski jest zjawiskiem ze swej natury nieregularnym i dlatego ściślejsze jego datowanie jest wyjątkowo trudne. Zapisy historyczne nazwy miejscowej *Swodziszewice*, poświadczone od początku XV w. (1412) aż do roku 1653, wydają się sugerować, że samogłoska [i] jeszcze w drugiej połowie XVII stulecia była w nazwie wsi wymawiana. Analogiczne przykłady onomastyczne (np. *Dzietrzychowice* > *Dzietrzkowice*, *Radziszewo* > *Rajszew*) wydają się wskazywać, że synkopa samogłoski [i] może być datowana na XVI lub XVII w.

Ad 3.2 Desonoryzacja spółgłoski dźwięcznej w pozycji przed spółgłoską bezdźwięczną jest procesem naturalnym i powszechnym, funkcjonującym w języku polskim nieprzerwanie od średniowiecza aż do czasów współczesnych.

Ad 3.3 Ogólnopolska zmiana ć [tɕ], ś [ɕ] > j [j] w pozycji przed spółgłoską szczelinową bezdźwięczną została przeprowadzona pod koniec XV wieku, chociaż

w pełni udokumentowana dopiero w XVI stuleciu. Nie wiemy jednak, jak długo ów proces był produktywny w języku polskim. Można przypuszczać, że w XVII wieku system fonologiczny języka polskiego ciągle wymuszał tego typu antycypację miękkości.

Ad 3.4 Przejście [j] w [l] w nazwie miasta Wolborza i rzeki Wolbórki być może nastąpiło już w połowie XIV w., chociaż zapisy źródłowe raczej wskazują na jego faktyczną realizację w następnym stuleciu. W wieku XVI zmiana [j] w [l] już się w pełni dokonała. Nie jest jednak wykluczone, że system fonologiczny gwar ludowych z okolic Wolborza wymuszał asymilację [j] > [l'] > [l] zarówno w XVI w., jak i w okresie późniejszym.

Skrupulatna analiza dostępnych danych i suponowanych faz rozwojowych prowadzi do wniosku, że zakładany cykl przekształceń fonetycznych (*Swodziszewice* > **Swodźszewice* > **Swoćszewice* > **Swojszewice* > *Swolszewice*) mógł się dokonać w stosunkowo krótkim czasie, prawdopodobnie w drugiej połowie XVI w. lub w XVII w.

5. Konkluzje

Nowożytny ojkonim *Swolszewice*, odnoszący się do dwóch dużych osad leżących nad rzeką Pilicą w sąsiedztwie miasta Wolborza, stanowił do tej pory niezrozwiązany problem naukowy, jako że nie potrafiono objaśnić pochodzenia fonemu [l] we współczesnej postaci analizowanej nazwy miejscowej. Autor niniejszej rozprawki przedstawił hipotetyczny cykl rozwojowy, który pozwala krok po kroku prześledzić i objaśnić kolejne etapy stopniowego przeobrażenia się staropolskiej nazwy miejscowej: *Swodziszewicze* > **Swodźszewice* > **Swoćszewice* > **Swojszewice* > *Swolszewice*.

Wyprowadzenie współczesnej nazwy wsi *Swolszewice* z dawnej historycznej formy *Swodziszewice* wymaga wprawdzie akceptacji kilku następujących po sobie procesów fonetycznych, ale należy zauważyć, że wszystkie omówione w artykule zjawiska znajdują odzwierciedlenie w kolejnych fazach rozwojowych języka polskiego (zob. 3.1, 3.2, 3.3) lub wiarygodne poświadczenie w gwarach lokalnych funkcjonujących w okolicach miasta Wolborza (zob. 3.4).

BIBLIOGRAFIA

ASK = Archiwum Skarbu Koronnego (1388–1826). Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

BAŃKOWSKI, A. (1972): [Rec.] F. Nieckula, *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław 1971. *Poradnik Językowy*, 5, s. 301–306.

BAŃKOWSKI, A. (1974): [Rec.] K. Rymut, *Słowotwórstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem *-(ov)itjo- na tle zachodniosłowiańskim*, Wrocław 1973. *Poradnik Językowy*, 7, s. 369–376.

BAŃKOWSKI, A. (1980): Kontrakcje samogłosek w toponimii polskiej. *Slavia Occidentalis*, 37, s. 1–10.

BAŃKOWSKI, A. (1982): *Zmiany morfemiczne w toponimii polskiej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

BIJAK, U. (2001): *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.

BP = *Bieg rzeki Pilicy* (1775 r.), mapa AGAD, kopia w zbiorach Skansenu Rzeki Pilicy.

CdM = KOCHANOWSKI, J. K. (ed.) (1919): *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis (Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich)*, *1*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

CdP = RZYSZCZEWSKI, L. – MUCZKOWSKI, A. (ed.) (1847–1877): *Codex diplomaticus Poloniae, 1–4*. Varsaviae: Stanisław Strąbski.

DEJNA, K. (1994): *Atlas gwar polskich. Sektor VII (Kieleckie)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

DKM = ULANOWSKI, B. (ed.) (1887): *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*. Kraków: Akademia Umiejętności.

DŁUGOSZ-KURCZABOWA, K. – DUBISZ, S. (2006): *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

DUMA, J. (1999a): *Gewässernamen im rechten Zuflussgebiet der Weichsel zwischen Pilica und Brda* (*Nazwy wodne w zlewisku lewych dopływów Wisły od Pilicy po ujście Brdy*). (Hydronymia Europaea. Lieferung 14). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

DUMA, J. (1999b): *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

EJP = URBAŃCZYK, S. – KUCAŁA, M. (red.) (1999): *Encyklopedia języka polskiego*. Wyd. 3. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo.

GHJP = KLEMENSIEWICZ, Z. – LEHR-SPŁAWIŃSKI, T. – URBAŃCZYK, S. (1955): *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

HW = ZWOLIŃSKI, P. (red.) (1965): *Hydronimia Wisły*, cz. 1: *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Inwwłoc = ULANOWSKI, B. (ed.) (1916): *Inwentarz dóbr i dochodów biskustwa włocławskiego z 1534 r.* Kraków: Akademia Umiejętności.

JDOO = PRZEŹDZIECKI, A. (ed.) (1875): Joannis Dlugosii senioris canonici Cracoviensis *Opera omnia*, *10*. Kraków: Akademia Umiejętności.

KDW = ZAKRZEWSKI, I. (ed.) (1877–1881): *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski 1–4*, PIEKOSIŃSKI, F. (ed.) (1908): *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski 5*. Poznań: Biblioteka Kórnicka.

KK = Piekosiński, F. (ed.) (1877–1905): *Kodeks dyplomatyczny Katedry Krakowskiej Świętego Wacława, 1–2*. Kraków: Akademia Umiejętności.

KOZIEROWSKI, S. (1929): *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, *2*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
KURASZKIEWICZ, W. (1951): *Oboczność -'ev- // -'ov- w dawnej polszczyźnie i w dzisiejszych gwarach*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
ŁASZCZYŃSKA, O. (1947): *Bulla gnieźnieńska z r. 1136*. Poznań: Księgarnia Akademicka.
ŁLB = ŁUKOWSKI, J. – KORYTKOWSKI, J. (ed.) (1880–1881): Jana Łaskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa, legata urodzonego *Liber beneficiorum archidyecezyi gnieźnieńskiej, 1–2*. Gniezno: J. B. Langie.
ŁOŚ, J. (1922): *Gramatyka polska*, cz. I: *Głosownia historyczna*. Lwów – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
MAŃCZAK, W. (1998): Czy w polskim był akcent inicjalny? *Rocznik Slawistyczny*, 51, s. 75–86.
MITKOWSKI, J. (1949): *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
MK = Metryka Koronna, libri inscriptionum, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
MOŚKO, E. (1972): Rozwój małopolskiego mazurzenia, oboczność *chw-* || *f- i -'ew-* || *-ow- w* świetle nowszych prac toponomastycznych. *Prace Filologiczne*, 23, s. 27–42.
MOSZCZYŃSKA, J. (1986): *Hydrologia dorzecza Wolbórki*. (Acta Geographica Lodziensia 46). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
MPH = BIELOWSKI, A. (red.) (1864–1893): *Monumenta Poloniae Historica, 1–6*. Lwów – Kraków: Nakładem Augusta Bielowskiego.
MTM = Mapy Tomaszowa Mazowieckiego i okolic z lat 1822–1825, Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego w Tomaszowie Mazowieckim.
NIECKULA, F. (1971): *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo.
NMP = RYMUT, K. (red.) (1996–2015): *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany. 1–12*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
OSIEWICZ, M. (2014): Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w *Księgach o gospodarstwie* z 1549 roku (oboczność *biał- // białł-* oraz wariantywność w zakresie kontynuantów grup **sŕ*, **zŕ*, **žŕ*, **(s)tьc* i **(z)dьc*). *Slavia Occidentalis*, 71, 1, s. 55–78.
Pert = Mapy Perthéesa z lat 1785–1793, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
POPOWSKA-TABORSKA, H. (1972): Kaszubskie i staropolskie formacje z suf. *-isz* i *-ysz*. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 11, s. 107–112.
POPOWSKA-TABORSKA, H. (1987): *Szkice z kaszubszczyzny: dzieje, zabytki, słownictwo*, Wejherowo – Gdańsk: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-pomorskiej w Wejherowie.
PU = PERLBACH, M. (ed.) (1882): *Pommerellisches Urkundenbuch*. Danzig: Westpreussischen Geschichtsverein.
ROSIN, R. (1963): *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wieluńskiej w średniowieczu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ROSPOND, S. (1973): *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ROSPOND, S. (1984): *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo.

RYMUT, K. (1973): *Słowotwórstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem *-(ov)itjo- na tle zachodniosłowiańskim*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

SEJP = SŁAWSKI, F. (1952–1982): *Słownik etymologiczny języka polskiego, 1–5*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

SG = SULIMIERSKI, F. – CHLEBOWSKI, B. – WALEWSKI, W. (red.) (1880–1902): *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, 1–14*. Warszawa: Nakładem Filipa Silimierskiego i Władysława Walewskiego.

Sk II = *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 IX 1921 r.*, t. II: *województwo łódzkie* (1925). Warszawa: Głowny Urząd Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej.

SKS = GILLY U. CRON, D. (Hrsg.) (1802–1803): *Special Karte von Südpreussen*. Mapa w skali 1: 50 000. Berlin.

SUROWIECKI, W. (1811): *O rzekach y spławach Kraiów Xięstwa Warszawskiego*. Warszawa: Drukarnia Rządowa.

SVOBODA, J. (1964): *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Československá akademie věd.

SZUMIŁ, H. I. (2003): *Wolbórz na przestrzeni dziejów*. Wolbórz – Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne.

Tab = *Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności alfabetycznie ułożona* (1827). T. I–II. Warszawa: Drukarnia Łątkiewicza.

TKKP = *Topograficzna karta Królestwa Polskiego (1822–1839)* (1843). Warszawa: Kwatermistrzostwo Generalne Wojska Polskiego.

TRÁVNÍČEK, F. (1935): *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Česká akademie věd a umění.

UN = TASZYCKI, W. (red.) (1974): *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*. Nr 46: pow. piotrkowski i pow. miejski Piotrków Trybunalski. Warszawa: Urząd Rady Ministrów, Biuro do Spraw Terenowych Organów Administracji Państwowej.

WALCZAK, B. (1999): *Zarys dziejów języka polskiego*. Wyd. 2. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA, M. (1974): *Prasłowiańskie nomen agentis*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

WÓJCIK, U. (2001): *Nazwy miejscowe dawnego województwa rawskiego*. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

ZAJĄCZKOWSKI, S. – ZAJĄCZKOWSKI, S. M. (1966–1970): *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do roku 1400, 1–2*. Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

ŹDW = PAWIŃSKI, A. (ed.) (1883): *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, 1–2*. Źródła Dziejowe, t. XII–XIII: Wielkopolska. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.

ZRPS = HUBE, R. (ed.) (1888): *Zbiór rot przysiąg sądowych poznańskich, kościańskich, kaliskich, sieradzkich, piotrkowskich i dobrzyszyckich z końca wieku XIV i pierwszych lat wieku XV*. Warszawa: S. Orgelbranda Synowie.

TOPONYMUM *SWOLSZEWICE*, DŘÍVE *SWODZISZEWICE*

Tento článek se věnuje původu názvu dvou polských vesnic: *Swolszewice Duże* a *Swolszewice Małe* (blízko města Wolbórz ve středním Polsku), které jsou v 15. a 16. století doloženy jako *Swodziszewice* (*maior* a *minor*). Změna názvu *Swodziszewice* na *Swolszewice* není žádnou onomastickou záhadou. Předpokládaná série fonologických procesů je následující: *Swodziszewicze* > (1) **Swodźszewice* > (2) **Swoćszewice* > (3) **Swojszewice* > (4) *Swolszewice* [sfolʃeˈvitse]. Článek vysvětluje všechny změny, které v daném názvu proběhly, konkrétně (1) synkopa samohlásky [i], ke které došlo vlivem změny přízvuku ve staré polštině; (2) ztráta znělosti fonému *dź* [dʑ] před neznělou sykavkou *sz* [ʃ]); (3) předpoklad změkčení, který motivoval změnu *ć* [tɕ] na *j* [j] před sykavkou; (4) regionální asimilace [j] na [l̕] > [l], která proběhla v nářečí oblasti města Wolbórz (srov. staropolský název *Wojbor*, nyní *Wolbórz*).

Klíčová slova

diachronní studie; historie polského jazyka; onomastika; toponyma

Krzysztof Tomasz Witczak
ORCID: 0000-0001-8895-974X
krzysztof.witczak@uni.lodz.pl
Katedra Filologii Klasycznej
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Łódzki
ul. Pomorska 171/173
90-236 Łódź
POLAND

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*, která umožňuje používání, šíření a reprodukci článku za podmínky, že původní článek bude řádně citován. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.cs.

This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The license terms are available here: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.